
DOĞA HUKUKÇULARINDAN HEGEL'E SİVİL TOPLUM DEVLET İLİŞKİLERİ: SİVİL TOPLUMUN SİYASAL ANLAMINDAN KURTULUŐU

*İsmail AKBAL**

ÖZET

Siyaset bilimi alanında zaman zaman bazı kavramlar öne çıkarak yoğun bir tartışmanın nesnesi olurlar. Siyasal düşünceler literatürünün en eski kavramlarından biri olan "sivil toplum" kavramı da son yıllarda siyasal bilimcilerin ilgi odağına girmiştir. Sivil toplum kavramına doğa hukukçularının yüklediği anlam Hegel ile değişikliğe uğramış ve kavramın anlamındaki siyasal öğeler ortadan kalkarak sivil toplum/devlet ayrışması gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle sivil toplumun günümüzdeki anlamına öncülük eden bir tanımlama ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada sivil toplum/devlet ayrışması tarihsel ve akademik bir gelişme çizgisi içerisinde incelenerek, öncelikle sözleşme kuramcıları olarak bilinen Locke, Hobbes ve Rousseau'nun sözleşme kuramları ve bu konudaki görüşleri, ardından da Hegel'in sivil toplum/devlet ayrışmasına ilişkin görüşleri ele alınacak ve sivil toplumun anlamındaki köklü değişim ortaya çıkartılacaktır.

* Yard.Doç.Dr., Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü. e-posta: ismailakbal@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Devlet, Doğa Hukukçuları, Hegel, Rousseau.

GİRİŞ

Son 20-25 yıldır sivil toplum kavramı toplumumuzda sık sık sözü edilen bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. Önceki yıllarda sivil toplum diye bu kavramdan uzun boylu söz edilmezdi.

Sivil toplum kavramının akademisyenler bazında Türkiye'nin gündemine girişi 1960'lı yıllar olmuştur. Toplumsal yapıların analizi, sınıfsal ilişkiler, toplumsal tarih tartışmaları ile aynı dönemlere rastlayan sivil toplum tartışmalarında en önde gelen isim İdris Küçükömer olmuştur. Küçükömer ile başlayan bu tartışmanın hareket noktası baskıcı devlet geleneğinin eleştirisi olmuş ve kavrama bununla içerik kazandırılmaya çalışılmıştır.

1980 sonrası döneme gelindiğinde sivil toplum kavramının Türkiye gündemine gelmesi 12 Eylül darbesinden sonraki gelişmeler içinde gerçekleşmiş ve bu koşullar kavramın Türkiye'ye özgü bir içerik kazanmasına yol açmıştır. Bu dönemde Türkiye'de Batıda olduğu gibi can çekişiyor denilen liberalizmin tekrar yükselişi Özal'la birlikte yaşanmıştır. Sivil toplum tartışmaları bu defa "Yeni Sağ", "Neoliberalizm", "İkinci Cumhuriyet" gibi bir kısım söylemler ve bazı solcu aydınların çabaları ile Türkiye'nin gündemine oturmuştur. Sivil toplum kavramına ağırlıklı olarak "sivil" sözcüğünün genel gündelik kullanımında olduğu gibi "asker olmayan" anlamı sıkıştırılmış ve buna "askeri yönetime karşı olmak" gibi bir anlam yüklenmiştir¹. Sivil toplum geleneği olarak işlenen olgu çok farklı zaman ve mekânlarda, farklı sosyal guruplarca oluşturulmuş bir özgürleşme ve yönetime katılma arayışı şeklinde algılanmıştır².

Sivil toplum kavramının dünyada önem kazanmaya başlaması ise hemen İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı dünyası kendine dünyaya demokrasiyi yayma misyonu yüklemiştir. Kapitalist ve sömürücü devletler sahip oldukları sömürgelerden çekilirken o ülkelerde demokratik yapılar kurmaya, de-

¹ Çubukçu, Aydın: "Sivil Toplum Kavramı ve Gramsci", **Özgürlük Dünyası**, S: 165, 1994, s.21.

² Mahçupyan, Etyen, **İdeolojiler ve Modernite**, Yol Yay, İstanbul, 1997, s.132.

mokratik örgütler oluşturmaya çalışmışlardır³. Bundan amaç o ülkelerin siyasî rejimlerinin oluşumunu kendi haline bırakmamaktır. Asıl anlamıyla sivil sözcüğü bütün öteki dünyaya yönelik devletleştirme, sivilleştirme ve sömürgeleştirme çabasını meşrulaştıran bir farklılığın göstergesi olmuştur⁴.

Avrupa'da ise 1970'li yıllarda sivil toplum kavramı oldukça popülerdi. Avrupa Komünizmi bağlamında sivil toplum tartışmaları devam etmekteydi. Avrupa Komünizmi (Euro-communism) sivil toplumcu yaklaşımlarının dayanak noktası Antonio Gramsci idi. Antonio Gramsci, sivil toplum hakkındaki liberal tartışmanın yanında Avrupa Solu tarafından da yeniden keşfedilmiş oluyordu⁵.

Bu çalışmada sivil toplum tartışması tarihsel ve akademik bir gelişme çizgisi içerisinde ele alınarak sözleşme kuramcıları olan Locke, Hobbes ve Rousseau'nun sivil topluma yönelik görüşleri öncelikli olarak incelenecektir. Ardından Hegel'in sivil topluma ilişkin görüşleri ele alınacak ve sivil toplumun anlamındaki köklü değişim ortaya çıkartılacaktır. Yani sivil toplum devletten ayrı bir alan olarak ele alınacaktır. Böyle bir sınıflandırmaya gidilmiştir; çünkü her düşünür kendinden bir öncekini aşmış ve ondan kopuşu gerçekleştirmiştir. Rousseau kendinden önceki doğa bilimcilerinden kopuşu gerçekleştirmiş, Hegel de bir kopuşla Rousseau'yu aşmış ve sivil toplum siyasal bağuntularından kurtulmuştur.

1. SİVİL TOPLUM KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Kavram çeşitli ve çelişkili birçok anlamlarda da kullanılmıştır. Sivil sözcüğü gündelik dilde askersel (militaire) karşıtı olarak da kullanılmaktadır. Türkiye'de de olduğu gibi sivil toplumun sivilliği anlamı, Özal ve ANAP geleneğinden kalma, ordu dışı ve yarı çıplak olmak anlamında kullanılmıştır. Özal'ın orduyu yarı çıplak denetlemesi ve bunun kahra-

³ Turan, İlder, "Dünyada ve Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi", **Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1998, s.8.

⁴ Akal, Cemal Bali, **Sivil Toplumun Tanrısı**, Afa Yay, İstanbul, 1990, s.36.

⁵ Ferhad, İbrahim ve Heidi Wedel, **Orta Doğuda Sivil Toplum Sorunları** (Çev: Erol Özbek), İletişim Yay, İstanbul, 1992, s.18.

manca bir edayla, Türkiye'nin sivilleşmesindeki doruk noktası olarak değerlendirilmesi bu anlayışın ürünüdür⁶.

Türkçede kullandığımız sivil sözcüğü Latince "civis" kökünden türetilen ve gene Latince olan "civilis" sıfatından gelmektedir. Kenttaş ve/veya yurttaş anlamındadır ve Fransızca "civilisation" (uygarlık) sözcüğü ile de yakın akrabadır. Bu kavramla uygarlığın, kentlerin oluşumu ile birlikte ivme kazandığı ya da doğduğu toplumbilimsel gerçeği dile getirilmek istenmiştir⁷. Sivil toplum tamlaması ise Fransızca "societe civile", İngilizce "civil society", Almanca "bürgerliche gessellschaft" deyimlerinin Türkçe karşılığıdır.

Kavramın tarihine kısaca bir kuşbakışı yapmak gerekirse, sivil toplum terimi ilk defa Aristoteles'te karşımıza çıkmaktadır. Aristoteles'in "politike koinonia" dediği yurttaşların, kentlilerin, politeslerin oluşturduğu politik düzendir. Polites'te yurttaş, bir poliste bir kentte yönetime ve kararlara katılma yetkisine sahip kişidir. Sivil olanla siyasal olanın ayırımının henüz olmadığı politik alana ilişkin bu anlayışta, sivil toplumun diğer toplum düzenlerinden farkı, hak ile haksızlığın ayrıldığı düzen olması yani adaleti temel alan düzen olmasıdır. Adalet ise hakkın ne olduğuna ilişkin yargıdır. Aristo'nun "Politie" dediği de böyle bir toplum düzenidir; yani sivil toplum düzenidir⁸. Daha açık bir ifadeyle, Aristo sivil toplum kavramını bütün toplumu kuşatan site devleti (polis) anlamında kullanmıştır. Aristo ile başlayıp modern toplumdaki doğal hukukla devam eden geleneğe kadar sivil toplum kavramı, devletle özdeş anlamda ve karşılıklı olarak kullanılmıştır. Sivil toplum üyesi olmak ve bu devletin koyduğu kurallara uyarak diğer vatandaşlarla uyumlu yaşamak anlamına gelmekteydi. Sivil toplumun üyesi olmak demek, devletin üyesi olmak, yani o devletin yasalarına uygun ve diğerlerine zarar vermeyecek biçimde davranma yükümlülüğü altında olmak demektir⁹. Sivil toplum, bireylerin kamusal alanda bir dizi hak ve yükümlülüklerle

⁶ Cangızbay, Kadir, **Komprador Rejimin Anatomisi**, Öteki Yay, Ankara, 1996, s.92.

⁷ San, Coşkun, "Demokratik Siyasal Kültür ve İnsan Hakları", **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt :16, 1994, s.6

⁸ Kuçuradi, İonna, "Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar", **Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s.27-28.

⁹ Sarıbay, Ali Yaşar, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İletişim Yay, İstanbul, 1994, s.138.

donatıldıkları bir alan olarak kabul ediliyordu. Bu sivil toplum tanımının 18. yy'daki sözleşmeci düşüncelerin de temel iskeletini oluşturduğunu görmekteyiz¹⁰.

2. DOĞA HUKUKÇULARI VE SİVİL TOPLUM-SİYASAL TOPLUM (DEVLET) BİRLİKTELİĞİ

Doğa Hukukçuları olarak bilinen Hobbes, Locke ve Rousseau, uygar-devletli topluma geçmeden önce herkesin eşit haklara sahip olduğu bir doğa durumundan işe başlamaktadırlar. Doğa halinden hareket eden düşünürler, doğa halinde, herhangi bir üst siyasal kurumsal yapı olmadığı bir durumda yaşayan insanların zamanla düzenli, kurallı bir topluma geçtiklerini kabul etmektedirler. Geçilen aşama sivil toplum aşamasıdır. Yani sivil toplumu siyasal toplumla bir tutmaktadırlar. Bu arada doğa hukukçularında, özellikle de Locke'ta, doğa halinin kökten reddi ve onun yerine siyasal bir kurumun geçmesi değil, doğal toplum yapısının kendiliğinden işleyen bir düzenliliğe sahip olduğu sivil toplum kavramı söz konusudur. Ancak bu tam olarak bir devlet/sivil toplum ayrımı değildir. Doğa hukuk geleneğinde devlet/sivil toplum dikotomisi değil, fakat doğa/uygarlık dikotomisi söz konusudur. Devlet öncesinin ya da doğal devletin bir "a sosyal devlet" olduğu onaylanmıştır. Ayrıca bu devlet, ailesel ve ekonomik ilişkilerde olduğu gibi toplumsal ilişkilerin üstünlüğündeki sosyal devletin de temelini oluşturmaktadır¹¹.

2.1. THOMAS HOBBS VE MONARŞİK SİVİL TOPLUM

Hobbes'un hareket noktası doğal insan daha doğrusu doğal yaşam halidir¹². Hobbes'a göre insanlar toplum ve devletten önce bir doğa durumu içinde yaşıyorlardı. Doğa durumunda yaşayan bütün insanlar, güvenlik ihtiyacı duymakta, bu nedenle de başkaları üzerinde egemenlik kurma

¹⁰ Çaha, Ömer, *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yay, Konya, 1996, s.20.

¹¹ Bobbio Norberto & Jacques Texier, *Gramsci ve Sivil Toplum* (Çev: Arda İpek & Kenan Somer), Say Yay, Ankara, 1982, s.12.

¹² Doğal yaşam halini aslında ilk olarak Stoacılar ve Epiküroscular öne sürmüştür. Hobbes'un doğal yaşam hali Epiküroscuların tanımlamasına daha uygundur. Yani Hobbes'a göre insanlar doğal yaşam halinde iken savaş halindeydiler (Murat Sarıca, *100 Soruda Siyasal Düşünceler Tarihi*, Gerçek Yay, 1996, Ankara, s. 63).

isteği içindeydiler. Kabaca doğa durumunda bütün insanlar birbirine eşittirler. Yani herkes birbirini cezalandırma konusunda eşittir¹³.

Hobbes'a göre, insan doğal olarak bencildir ve eylemleri sonuçta kendini korumaya yönelik bireysel güdülerle yönlendirilmektedir. Farklı bireylerin bencillikleri çatışmaktadır. Doğa durumu, üstün erdemler olarak güç ve sahtekârlığın yer aldığı, herkesin haz peşinde koştuğu bir durumdur. Hobbes'a göre insan eyleminde tam bir doyum noktası yoktur. Yani insanlar ölüme kadar hep iktidar arzusu içinde yaşarlar¹⁴. Açıkçası insanlığın doğal durumu, uyum içindeki bir altın çağ olmayıp herkesin herkesle savaştığı bir savaş durumuydu ki burada herkes herkesin düşmanıydı (Homo homini lupus)¹⁵. Savaş hali, her bir kişinin güç ve beceriyle ayakta kalabileceği bir durumdur. Bu durumu Hobbes Leviathan'da şöyle anlatmaktadır;

Sanayiye yer yoktur;... Geniş ve kullanışlı bina yoktur;... dünya yüzeyinin bilgisi yoktur; zamanın kıymeti yoktur; sanat yok; edebiyat yok; toplum yok ve her şeyden daha kötüsü sürekli bir korku ve hunharca ölüm tehlikesi ve insanın yaşamı yalnız, sefil, iğrenç, hayvani ve kısadır¹⁶.

Hobbes'a göre, insanlar arasında çatışmanın 3 kaynağı vardır: Rekabet, çekingenlik ve şeref. Birincisi elde etmek, ikincisi güvenlik, üçüncüsü de şöhret için insanı saldırganlığa zorlamaktadır¹⁷. Bu durum insanların sürekli olarak korku içinde yaşamalarına yol açmıştır¹⁸. Hobbes'a göre hem tutkular hem de akıl insanın savaş durumundan çıkmasına yardımcı olmaktadır. Rasyonel yaratıklar olan insanlar, bu korkuya son vermek için sözleşme imzalayarak kendi sınırsız özgürlüklerine son vermek istemişlerdir. Yani bir üçüncü lehine haklarından vazgeçmektedirler. Bu üçüncü onları temsil edecek ve barışı sağlayacaktır¹⁹.

¹³ Şenel, Alaaddin, **Kamu Hukuku ve Devlet Teorileri Ders Notları**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi, Ankara, 1973-74, s.91.

¹⁴ Arnhart, Larry, **Siyasî Düşünce Tarihi**, (Ç: A. Kemal Bayram), Adres Yay, Ankara, 2005, s.234.

¹⁵ Ben-Amittay, Jacob, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Savaş Yay, Ankara, 1983, s.163.

¹⁶ Akt: Arnhart, 2005, 235.

¹⁷ Arnhart, 2005, 235; Sarıca, 1980, 63-64.

¹⁸ Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker-Cemal Baki Akal, **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Yay, Ankara, 1994, s.190.

¹⁹ Sarıca, 1980, 63-64; Burada Hobbes dizginlenmemiş bir totaliterliğin savunuculuğunu yapmıştır. Başka bir ifadeyle Hobbes'un siyaset kuramı monarşiye yakındır, diyebiliriz

Başka bir ifadeyle insanlarda barış arayışı sonucu, tüm haklarından vaz geçmeye karar vermişlerdir. Bu kararı Hobbes Leviathan'da şöyle anlatmaktadır:

Sanki herkes herkese, "ben kendimi yönetme hakkımdan vaz geçiyorum ve bu hakkımı bu adama ya da şu insanların oluşturduğu meclise veriyorum ve onları yetkili kılıyorum" der²⁰.

Peki, bu üçüncü onların arasındaki barışı nasıl sağlayacaktır? Daha doğrusu uygun barış kuralları ne olacaktı? Burada Hobbes'un "doğa yasaları" ortaya çıkmaktadır. Doğa yasaları denen şeyler, uygun barış kuralları sunmaktadır ki bunlar üzerinde insanlar anlaşmaya yöneltilmişlerdir²¹. İnsanlığın doğal durumdan kurtulması ve bir toplumsal sistemin billurlaşmasına doğru ilerlemesi, Hobbes'un düşüncesinde insanın kendi varlığını korumak ve kendisini hukuk ve düzen içerisinde güvenceye almak, böylelikle de kendi mülkiyetinin ve emeğinin ürünlerinden yararlanabilmek arzusunun bir sonucudur. Bunlar doğal yasaların oluşmasına yol açan etkenlerdir²².

Toplum kavramı Hobbes'a göre bir kurgudur; yalnızca birey olan insanlar vardır. İnsanlar doğal olarak anti-sosyal ve bencil olduklarından yalnız güç ve ceza korkusu onları bir araya getirebilir. Ahlakı da hukuk yaratır. Toplumsal anlaşma güçle desteklenmelidir; kılıçla desteklenmeyen uzlaşmaların değeri yoktur. Hükümetin otoritesi mutlak olmalıdır; aksi halde bireysel bencilliğin doğurduğu çatışmayı önleyemez²³. Bu durumda insanlar bir üçüncü lehine haklarından vazgeçmiş oluyorlardı. Bu üçüncü onları temsil edecek ve barışı sağlayacak ve uyruklar da ona kayıtsız şartsız itaat edeceklerdir²⁴.

Hobbes kendinden sonra gelen birçok düşünürü etkilemiştir. Bunların başında da John Locke gelmektedir.

(Watkins, J.W.N, "Thomas Hobbes", **Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri** (ed: Maurice Cranston; Çev: Nejat Muallimoğlu), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay, No: 93, İstanbul, 1995, s.61).

²⁰ Arnhart, 2005, 240-241.

²¹ Copleston, Frederick, **Felsefe Tarihi; Çağdaş Felsefe; İngiliz Filozofları** (Çev: Aziz Yardımlı), Cilt: 5, Bölüm ab, İdea Yay, İstanbul, 1991, s.56.

²² Ben-Amittay, 1983, 164; Burada doğal durumda mülkiyetin söz konusu olmadığını belirtmeliyiz. Mülkiyet sözleşmeyle ortaya çıkan bir kurumdur (Şenel, s.96).

²³ Ben-Amittay, 1983, 163-164.

²⁴ Watkins, 1995, 61; Sarıca, 1980, 63.

2.2. JOHN LOCKE VE LİBERAL SİVİL TOPLUM

Burjuvazi sınıfının temsilcisi olan Locke da Hobbes gibi doğal yaşama halinden hareket ederek toplum sözleşmesine ulaşmıştır. Onun da amacı Hobbes gibi bireylerin mutluluğunu sağlamaktır. Aynen Hobbes gibi

Locke'un da doğa durumundaki hareket noktası, doğal durumda özgürlük ve eşitlik olmasıdır²⁵. Burada kimsenin iradesi bir başkasının iradesine sürekli olarak tabi olmadığı için doğal özgürlük tam ve mutlaktır. Öte yandan eşitlik karşılıklıdır. Aynı türün ve sınıfın eşit olması durumu söz konusudur²⁶:

Doğa durumu insanların kimseden izin almadan ve başka birisinin iradesine bağlı olmadan, doğa yasasının sınırları içerisinde eylemlerini düzenlemek; mallarını ve kişiliklerini uygun buldukları gibi kullanmak konusunda yetkin bir özgürlük durumudur... Bu aynı zamanda eşitlik durumudur da²⁷.

Locke'a göre, doğa durumunda insanlar, eşit ve özgür olmalarının yanında başka bir hakka daha sahiptirler: Mülkiyet. Locke, mülkiyeti insan emeğinin kutsallaştırmış bir hali olarak görmekte ve emeğinin tek sahibi olarak bireyi göstermektedir:

Tüm yaratıklar herkesin ortak malı olmasına rağmen, herkes kendi kişiliğine ait bir mülkiyete sahiptir; bu kendisinden başka kimsenin sahip olmadığı bir haktır... bedeninin emeği, elleriyle yaptıkları tamamen onundur²⁸.

Locke'a göre doğa durumunda akıl, herkese eşitliği ve özgürlüğü öğretirken, bunun yanında hiç kimsenin diğerinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da mülkiyetine zarar vermemesi gerektiğini de öğretmiştir²⁹. Başka bir ifadeyle Hobbes'un tam karşıtı bir biçimde Locke, doğa durumunda insanın her istediğini yapabilen vahşi bir hayvan olmadığını ve onun bu durumda bile aklının buyruklarına bağlı olduğuna inanmaktadır³⁰. Kısaca, doğa durumu bir cehennem değildir.

²⁵ Sarıca, 1980, 71-72.

²⁶ Savran, Gülnur, **Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel ve Marx**, Alan Yay, İstanbul, 1987, s.27; Arnhart, 2005, 275.

²⁷ Akt: Şenel, 1973, 127.

²⁸ Arnhart, 2005, 280.

²⁹ Arnhart, 2005, 273.

³⁰ Ben-Amittay, 1983, 175; Arnhart, 2005, 274.

İnsanların doğa durumundan uygar toplum durumuna geçmeye karar vermelerinin nedeni doğa durumunda herkesin cezalandırma hakkına sahip olması ve insanların bu durumdan kurtulmak istemeleridir. Çünkü bu durum nihayetinde bir düzensizlik yaratabilir. İnsanların bençil tutkularının sonu gelmez çatışmalar yaratabilir ve bu durum doğa durumu insanları için çekilmez bir hal alır. Böylece doğa durumunda üç adet acilen giderilmesi gereken aksaklık ortaya çıkmaktadır:

Hukuk (Yasalar),

Otoriteyle donatılmış yargıç (Tarafsız yargıçlar),

Hükmü uygulayacak iktidar (Yargıçların kararlarını uygulayacak toplumsal güç)³¹.

Sözleşme ile kurulacak olan ideal (uygar) toplum, doğal yaşam halinde eksik olan bu üç şeyi tamamlayacaktır³². Ayrıca, uygar toplum ya da sivil topluma geçişteki bir diğer sebep de mülkiyetin, doğa durumundan daha iyi bir biçimde korunacağı inancıdır³³.

Locke 'a göre insanlar bir toplum sözleşmesiyle cezalandırma ve yargılama hakkını siyasal topluma devrederek doğal/ilkel toplumdan uygar toplum aşamasına geçmişlerdir. Böylece insanlar oy birliği ile sivil topluma (devlet) rıza göstermişlerdir³⁴. Ancak, her sorunda oy birliği mümkün olmadığı için, yani rıza mümkün olmadığı için, çoğunluğun yönetimi tüm bireylerin karar alma sürecine eşit katılımını mümkün kılan yegâne yoldur. Çoğunluk, toplumu hareket ettirmede üstün güçtür. Herkes eşit olarak karar alma mekanizmasına katılacaktır³⁵. Sonuçta, bireyler bütün yetkilerini devlete (uygar toplum) devretmişlerdir. Ancak bu yetki mutlak değildir. Bunu geri alabilirler. Yani devrim hakkı ellerindedir³⁶.

Uygar toplumun (devlet) görevi, kamu yararına uygun davranmaktır. Devletin çoğunluğun görüşü yönünde topluma yön verecektir. Kadınlar

³¹ Arnhart, 2005, 312-313.

³² Sarıca, 1980, 71-72.

³³ Şenel, 1973, 131.

³⁴ Arnhart, 2005, 293.

³⁵ Arnhart, 2005, 293-296.

³⁶ Şenel, 1973, 133-134.

ve yoksullar bu çoğunluğa dâhil değillerdir. Bunların dışındakiler akıllıdır ve yurttaşdır; çoğunluktur³⁷.

Devlet öncesi dönem ile devlet dönemi arasındaki fark, devlet döneminde bireyin bireyler arası tartışmaları giderecek bir otoriteye tabi olmasıdır. Devlet öncesinde ise birey, davranışlarında ve mülkünü korumakta başkalarına bağımlı olmaksızın ilişki kurabilmekte tamamen özgürdür. Devletin kurulmasından önce cezalandırma yetkisi bireyindi; devletin kurulmasıyla bu hak devlete geçmiştir³⁸.

Gerek Locke gerekse Hobbes'un kuramlarında, "tabii hal"e alternatif olarak, devlet ile sivil toplum eşanlamlıdır. İki yönlü toplumsal sözleşmeyle hem toplum hem de iktidar bir çırpıda ortaya çıkmaktadır. Locke'un vurgusu biraz mülkiyet üzerine kaymıştır. Locke'de maliklerin mallarına saldıranları cezalandırabilme yetkilerini bir koruyucuya devretmeleriyle tabii hayattan sivil hayata geçilmiş ve devletli toplum ya da sivil toplum kurulmuş olmaktadır. Hobbes ile Locke'un kurmuş oldukları devlet/sivil toplum ikilemi değil sivil toplum/sivil olmayan toplum karşıtlığıdır. Batı siyasal hukukî düşüncesindeki bu doğrultuda bugün de geçerliliğini koruyan devletli toplum/devletsiz toplum kuramsal karşıtlığını oluşturmuştur³⁹.

Hobbes düşüncesinde sivil toplum kuramının neyi ifade ettiği açıktır: Devletli toplum ya da "tabii hal"ın karşıtı⁴⁰. Oysa Locke düşüncesinde ufak ama önemli bir fark ortaya çıkmaktadır ve bu sivil toplum kavramının yeni bir kılığa bürüneceğinin ilk göstergesidir. Hobbes'un gücü sınırsız ölümlü tanrısı karşısında yalnızca özel ilişkiler alanının koruyucusu olarak sınırlı güce sahip "Locke Devleti" belirlemiştir. Locke doğa durumuna (yani devlet öncesine) ilişkin olarak, aile kuramları ile birlikte çalışma ilişkileri, mülkiyet oluşumu, servet dolaşımı, ticaret gibi nitelikleri ortaya çıkarmıştır. Devleti sivil toplum olarak adlandırmasına rağmen Hegel'in sivil toplum kavramını da önceden çağrıştırmaktadır⁴¹. Locke henüz siyasal corpusla (devlet) sivil toplumu birbirinden ayırmasa

³⁷ Şenel, 1973, 134.

³⁸ Ben-Amittay, 1983, 176.

³⁹ Akal, 1990, 35.

⁴⁰ Akal, 1990, 36.

⁴¹ Bobbio, 1982, 12-13.

bile liberal devlet/sivil toplum sorunsalının ana temasını kaba hatlarıyla çizmeye başlamıştır: *Devlet sivil topluma müdahale etmez; onun "tabii hal"inin bir yanıyla sürmesi için gerekli özeni gösterir ve kısmi "tabii hal"i korumakla yetinir*⁴².

Locke'a göre, cezalandırma yetkisiyle donatılan koruyucunun görevi, insanın hem tabii hayatta hem de sivil hayatta malik olduğu şeyleri korumaktır; çünkü iki hale ortak olan hak malik olma hakkıdır. Locke'un "tabii hali" Hobbes'un savaş halinden çok farklıdır. Çünkü Locke'un tabii halinde mülkiyet hakkı vardır. Kişiler tabii halde mallarının sahibi olduğu için onu sürdürmeye çalışacaktır. Kabaca liberalizm diye adlandırılabilen bir kuramsal çabadır bu. Daha sonra bu düşünce Adam Smith'te daha somut bir ifadesini bulacaktır. Adam Smith'in devlet/ekonomik alan ayrımı çerçevesinde oluşturduğu liberal sivil toplum tanımlaması, Smith'in klasik liberal tanımından yola çıkılırsa, liberalizmi belirleyen ayrım kamusal alan ile özel alan, siyasî otorite alanıyla özel ilişkiler alanı ayrımıdır. Bir yanda devletin öte yanda sivil toplum durduğu varsayılır ve devlet/sivil toplum ikileminin böyle sunulmasıyla kamu hukuku/özel hukuk ayrımı da Batı siyasî-hukukî kavramlar bütünü içinde boy göstermiştir⁴³.

Aydınlanma düşüncesi yönünde hareket eden ve doğa durumuyla yola çıkan bir başka düşünür de Jean Jack Rousseau'dur. Ancak Rousseau birçok yönden "Aydınlanma Düşüncesi"ni aşmış ve kopuşu da sağlamıştır.

2.3. JEAN JACQUES ROUSSEAU VE İLKEL TOPLUMUN DEĞERLERİNİ BARINDIRAN SİVİL TOPLUM

Rousseau da Locke ve Hobbes gibi doğa durumundan başlar. Ancak onlardan farkı Rousseau'nun iki tane doğal durumunun olmasıdır: I. ve II. doğa durumu⁴⁴.

Rousseau'ya göre ilkel toplum insanın insanı sömürmediği, lüksün ve eşitsizliğin insanların ahlakını bozmadığı bir özgürlük ve eşitlik toplu-

⁴² Akal, 1990, 37-38.

⁴³ Akal, 1990, 29.

⁴⁴ Şenel, Alaaddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim-Sanat Yay, Ankara, 2002, s.359.

mudur. Bu birinci doğa durumudur. Ona göre insan bu doğa durumunda kültür ve anlam sistemlerine tamamen uzak, boş bir varlık olarak çevresi ile barış içinde yaşar. Doğa durumunda insan fizik bakımından bir hayvandan farklı değildir. Herkes kendi işini yapar. Aslında bu toplumda eşitlik ve adalet gibi kavramlar da yoktur, çünkü bunlara gerek yoktur. Bu yokluklar onlar için öyle sanıldığı gibi bir eksiklik değildir:

İnsanların çıplak oluşları, oturacak evlerinin bulunmayışı ve bizim çok gerekli gördüğümüz bütün gereksiz ıvır zıvırdan yoksun oluşları, onlar için öyle sanıldığı gibi şansızlık, büyük bir engel değildir⁴⁵.

Aslında birinci doğa durumu Rousseau'nun kafasında yarattığı bir toplumdur⁴⁶. Bu arada insanlar bir arada yaşamanın yararlarını gördükleri ve bu şekilde doğal afetlerle baş edebileceklerini düşündükleri için bir araya gelerek ikinci bir doğa durumu ya da toplumu gerçekleştirirler. İlkel toplumla karşılaştırıldığında Rousseau'nun bu ikinci toplumu, insanın iyi doğasının bozulduğu, erdemin yitdiği, özgürlüğün yerini tutsallığın aldığı uygar toplumdur⁴⁷.

Bir kere bu uygar toplum oluştu mu bireyler arasında kavgalar ve savaşlar başlamıştır⁴⁸. Kötü bir rastlantı sonucu özel mülkiyet ortaya çıkmış ve "homo homini lupus" durumu ortaya çıkmıştır. Ne zaman ki mülkiyet ilişkileri ortaya çıktı, özgür doğal ortam bozulmuştur. Bunun üzerine insanlar siyasal iradelerini bir araya getirip, sözleşme ile siyasal toplumu kurmuşlardır. Bu toplum Hobbes'un zıddına gönüllü girilen bir yapı değil gönülsüz girilen bir yapıdır⁴⁹. Çünkü sivil toplumun siyasallaşması söz konusudur. Egemen güç sivil toplum içerisinde çıkmaktadır. Özel mülkiyet ve üretim tekniğinin gelişmesi sonucunda doğa durumundaki mutlu yaşam son bulmuş ve 'daha çoğa sahip olma hırsı' insanlar arasında baş göstermiş; açıkçası varlıklı/yoksul ayrımı baş gös-

⁴⁵ Rousseau, Jean Jack, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine*, (Çev:Hakan Zengin), Morpa Kültür Yay. ,İstanbul, 2004, s.38.

⁴⁶ Şenel, 1973, 152.

⁴⁷ Rousseau'nun fikirleri uygarlığa bir tepki olarak ilkel toplumlara karşı duyduğu özleme dayandığı iddia edilmektedir. Ancak Rousseau söz konusu toplum düşüncesiyle, uygarlığa karşı değildir; bilakis uygar toplum içerisinde ilkel toplumun erdemlerini yaşatmak istemiştir (Şenel, 1973, 153).

⁴⁸ Çaha, 1996, 25.

⁴⁹ Savran, 1987, 94.

termiştir. Öte yandan varlığını korumak tasasına düşen zengin kendisini koruması için bir takım kişileri devlet yöneticisi adı altında iş başına getirmiş ve zorunlu olarak bu sonuca ulaşmıştır⁵⁰. Yani sözleşme kuramına ulaşmıştır.

Rousseau sözleşme kuramı ile sivil toplum ve devletin kökeninin hukuksal sözleşme kavramında olduğunu düşünen "Doğal Hukuk Okulu" nun geleneksel çözümüne dönmüştür⁵¹. Rousseau'da sözleşmenin tarafları "birey" ve "topluluk" tur. Topluluk tek tek bireylerden oluşmuştur⁵². Rousseau, Hobbes'un kuramlarının korkutucu yanlarının çoğunu benimsemiş ve kendi kuramına almıştır. Bunlar Hobbes'un evrensel ve sürekli bir durum olarak savaş durumu kavramı ve herhangi bir mutlak erkin özünün kaynağı olarak toptan teslim olma (alienation) sözleşmesidir⁵³. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Rousseau Aydınlanma düşüncesinde Hobbes ve Locke'un benimsediği yönleri olduğu gibi onlardan kopuşu gerçekleştirdiği yönleri de vardır.

Rousseau'da devletin ortaya çıkması eşitlikçi ve demokratik bir sözleşmeyle gerçekleşmiştir. Herkes kendi rızasıyla bütün haklarını topluma devredecek ve herkes iktidara doğrudan katılacaktır. Başka ifadeyle doğrudan demokrasi uygulanmaya çalışılacaktır⁵⁴. Bu görüşüyle Aydınlanma düşüncesi yönünde hareket eder. Ancak aynı Rousseau var olan devlet yapılarını, toplum içinde ekonomik ve siyasal gücü ele geçirmiş olan kesimlerin egemenliklerini yapısal bir biçime sokan aygıtlar olarak tanımlayarak "Aydınlanma Düşüncesi" nin dışına çıkmıştır. Ayrıca Rousseau mülkiyeti doğal bir hak olarak almayı toplumsal gelişmenin ürünü olarak görmüş, özel mülkiyet ile sömürü arasında bağlantı kurarak daha radikal bir tutum içine girerek "Aydınlanma Düşüncesi" ni yarırgayıp aşmıştır⁵⁵.

⁵⁰ Savran, 1987, 83.

⁵¹ Althusser, Louis, **Politika ve Tarih** (Çev: Alaaddin Şenel-Ömür Sezgin), V Yay, Ankara, 1987, s.105.

⁵² Althusser, 1987, 110-111.

⁵³ Althusser, 1987, 119-120.

⁵⁴ Sarıca, 1980, 82-83.

⁵⁵ Aksoy, Hüsnü, **Devlet ve Demokrasi**, Yön Yay, Ankara, 1994, s.48-49.

Rousseau'nun sözleşmesinde bir üçüncüye hakemlik için gerek yoktur. Eğer üçüncü kişi istenseydi bu sivil toplumun inkârı olacaktı. Başka bir deyişle üçüncü bir kimsenin gerekliliği düşüncesine başvurulması, kralın hala şiddet ögesi içinde kaldığını, sivil toplumun sorunlarını doğa ve savaş durumuyla düşünmek anlamında olduğundandır⁵⁶.

Kısaca sözleşmecî düşünürlerde sivil toplum, insan eliyle gerçekleşen toplumsal sözleşmede anlam kazanmıştır. Kamusal alanda gerçekleşen sözleşme neticesinde ortaya çıkan siyasal toplumun kendisi sivil topluma işaret etmektedir. Sivil toplumun temel işleyiş kuralları insan doğasının uzantısı olan normlara göre oluşmuştur. Ancak bu eylemleri yapan hep erkeklerdir. Doğalarına bağlılıklarını sürdüren kadınlar da "toplumsal sözleşme" yerine "evlilik sözleşmesi" gerçekleştirerek özel alanda gerçekleşen aile yaşamı ile yetinmek durumundadırlar⁵⁷. Bu durum doğa hukukçularının ya da sözleşmecilerin "Eski Yunan"a döndüklerini, hep dayanaklarının "Eski Yunan" olduğunu göstermektedir.

Sivil toplum kavramının nasıl bir değişikliğe uğrayarak ilk anlamından uzaklaştığı ve bir anlam kayması sonucunda Hegel düşüncesinin ürünü olan devlet/sivil toplum dikotomisindeki yerini nasıl aldığını incelemeye geçebiliriz.

3. G. W. FRIEDRICH HEGEL VE SİVİL TOPLUMUN SİYASAL TOPLUMDAN (DEVLET) KOPUŞU

Hegel, Bürgerliche (sivil, burjuva) ve Gessellschaft (toplum) kavramlarını siyaset felsefesinin temel kavramları arasında yer alacak biçimde birleştirmiştir⁵⁸. Aslında dışarıdan bakıldığında bu kavram, Aristoteles'in "Politike Koinonia", Bodin ve Wolff'ün "Societas Civilis" geleneğine tekabül etmektedir; ancak, kavramın ortaya çıkması bu gelenekten tam bir kopuşu öngörmüştür. Bu bakımdan, Hegel'den önce sivil toplum kavramının modern anlamının var olmadığı söylenebilir⁵⁹.

⁵⁶ Althusser, 1987, 122.

⁵⁷ Çaha, 1996, 28.

⁵⁸ Bu tamlama hem sivil hem de burjuva toplumu anlamına gelmektedir.

⁵⁹ Keane, John, **Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar** (Çev: Erkan Akın), Ayrıntı Yay, İstanbul, 1993, s.84.

Sivil toplumu devletten ayırarak onu ayrı bir alan olarak kabul eden ilk düşünür Hegel olmuştur. Hegel'e kadar, sözleşmecî düşünürlerde de gördüğümüz gibi, sivil toplum siyasal toplumla özdeş anlamlarda kullanılagelmiştir. Hegel sivil toplum-devlet ayrıştırmasını 1821'de yazdığı **Hukuk Felsefesi** (Philosophy of Right) adlı eserinde yapmıştır. Hegel'de sivil toplum, ailenin diyalektik bir gelişmeyle devlete varmasında aracı bir basamak olarak gelişmektedir. Başka bir ifadeyle, Hegel'in diyalektik felsefesinde üçlü bir aşama söz konusudur. Hegel, Hukuk Felsefesi'nde bu üçlü aşamayı "aile", "sivil toplum" ve "devlet" olarak açıklamıştır. Başka bir ifadeyle, Hegel, etik yaşamda üç anı birbirinden ayırmıştır: aile, sivil toplum ve devlet. Bu üç anda 3 ayrı ilişki türü söz konusudur:

1. Özel diğergâmlık (aile)
2. Evrensel bencillik (sivil toplum)
3. Evrensel diğergâmlık (devlet)⁶⁰.

Hegel, analizine aileden başlamaktadır. Aile içi ilişkiler özel diğergâmlıktır. Yani ailenin bağı sevgidir ve aile içinde bireyler, ailenin diğer üyeleri için bir takım fedakârlıklarda bulunurlar⁶¹. Nesnel ahlakın ilk uğrağı olan aile, toplumsal birliğin ilk formunu oluşturur:

Aile yeni bir prensibe geçmek üzere açılıp yayılması, mevcudiyet alanında bazen bir halk, bir millet meydana getirmek üzere, onun kendiliğinden genişlemesi şeklinde tecelli eder ve böylece halkın veya milletin tabii kökünü oluşturur⁶².

İlk olarak aileden sivil topluma geçiş sağlanmaktadır⁶³. Hegel aileden sivil topluma geçişi **Hukuk Felsefesi'nin** 181. paragrafında açıklamıştır⁶⁴:

Realitede devlet bir sonuç olmaktan çok bir başlangıçtır. Devlet içindedir ki aile gelişerek sivil topluma geçer...⁶⁵.

⁶⁰ Arnhart, 2005, 370.

⁶¹ Arnhart, 2005, 269-270.

⁶² Hegel, George Wilhelm Friedrich, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri** (Çev: Cenap Karakaya), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1991, s. 159.

⁶³ Hegel, 1991, 158.

⁶⁴ Hegel, 1991, 159-160.

⁶⁵ Hegel, 1991, 199.

Hegel, objektif ya da nesnel ahlakın alanı olarak da sivil toplumu görmektedir. Sivil toplum, nesnel ahlakın ya da içinde gerçekleştiği toplumsal birliğin ikinci uğrağını oluşturur. Ekonomik alan demek olan bu alanda bireyler, kendi öznel çıkarlarından başka bir şey düşünmezler. Bireyler bu alanda çalışır, alışveriş yapar, sözleşmeler yoluyla kazanımlarına kalıcılık kazandırmaya uğraşırken kendi öznel ve bireysel çıkarlarına hizmet ettiklerini düşünmekte ve kendi istemlerinin kendinde ve kendi-için istem olduğunu varsaymaktadırlar⁶⁶. Hegel, aslında burada pazar ekonomisinin liberal mantığına oldukça sert eleştirilerde bulunur. Bu mantık ona göre, eşitsizlik, toplumsal çıkarlar konusunda körlük ve sömürü mantığıdır⁶⁷. Bunun yanında, sivil toplumun birinci ilkesi kendisi için bir amaç olan somut bireydir:

Bizzat kendi özel gayesinin objesi olan somut şahıs bir ihtiyaçlar bütünü ve tabii bir zorunluluk olarak ta, keyfi iradenin bir karışımı olarak, sivil toplumun en birinci prensibidir⁶⁸.

Hegel' e göre sivil toplum evrensel bir ailedir. Ancak, sivil toplum aile bireylerini birbirlerine yabancılaştırarak aile bağlarını kopartır:

Başlangıçta bireyin ihtiyaçlarını karşılamak ailenin görevidir. Aile bu görevini, bireye kolektif servetten payını alabilmesi için gerekli bilgi ve becerileri edindirerek ya da yeteneksiz çıkması durumunda, onun bakımı ve geçimini sağlayarak yerine getirir. Fakat sivil toplum bu bağı koparıp atar; aile bireylerini birbirleriyle yabancılaştırır ve onları bağımsız şahsiyetler olarak görür. Baba, artık ailenin geçimini değil kendi imkânlarına bağımlı kalır. Böylece birey sivil toplumun çocuğu olur...⁶⁹.

Sivil toplumdaki sosyal yaşam, makro insan topluluğu ve aynı zamanda bağımsız ve egemen olan ulus devletinin yaşamından tamamen farklı bir boyutta gelişmektedir. Sözleşmecî düşünürlerin aksine Hegel'de sivil toplum ne özgürlüklerin bir teminatıdır ne de bir sözleşmeyle gelişir. Sivil toplum, aile yaşamı ile kompleks, evrensel devlet arasında yer alan etik yaşamın tarihsel bir boyutu olarak gelişir. Tarihsel bir gelişme olarak modern toplumda olgunlaşan sivil toplum, pazar ekono-

⁶⁶ Bumin, Tülin, **Hegel**, YKY, I. Baskı, Ankara, 1998, s.156.

⁶⁷ Bumin, 1998, 156-157.

⁶⁸ Hegel, 1991, 159.

⁶⁹ Hegel, 1991, 190.

misi, sosyal sınıflar, ekonomik şirketler, bireyler ve devlete bağımlı olmayan farklı birey, grup, kurum ve kuruluşların bir mozaiğini oluşturmaktadır. Bütün bu alanların özellikleri Hegel'in sivil toplumu olumsuz değerlendirmesine neden olmuştur. Böylece, Hegel'de sivil toplum, sürekli olarak devlet gözetimi ve denetimine ihtiyaç duyan sakatlayıcı bir kendilik olarak görülmektedir⁷⁰.

Sivil toplumda hüküm süren ilke tikellik ilkesidir ve burada birey yalnızca kendi özel amacına yöneliktir. Tikelliğin bu egemenliği sivil toplumun çözülmesi ve dağılması demektir ki, zaten bu alanın "sefalet"i de burada yatar. Burada, bireyin kendiliğinden eylemi evrenselliği içermez; bu alanda evrensellik, gizli kalmaya mahkûm soyut bir sonuçtur. Bireyler sadece kendi çıkarlarının peşinde koşarlar. Başka bir ifadeyle, bu dolayım alanında örtük olan evrensel, bireyin tikel ereğinden tamamen kopuktur. Tikel ile tümel (evrensel) arasındaki kopukluk bağlamında da tümel tikelin bir aracı olarak onun boyunduruğu altına girer ve soyut kalır. Sivil topluma özgü evrenselliğin bu soyut ve örtük niteliği, bu alanın temeli olan "İhtiyaçlar Sistemi"nin kuruluşu biçiminde açıkça ortaya çıkmaktadır⁷¹.

Sözleşmecilerin tam tersine, Hegel için doğa ve tarih ikiliği dolayımli bir ilişkidir. Bu bağlamda sivil toplum doğal yasaların, doğal düzenin güvencesi altında değildir⁷². Sivil toplum, doğal yaşamın önceden bir parçası değildir; uzun ve karmaşık bir tarihsel dönüşüm sürecinin ürünüdür. Sivil toplumun yaratılması modern dünyanın başarısıdır. Dahası sivil toplumun geliştirdiği "İhtiyaçlar Sistemi" doğal çevre ile apaçık ve kesin kopuşu ifade etmektedir⁷³. "İhtiyaçlar Sistemi" sivil toplumun üç uğrağından birisidir:

1. İhtiyaçların mediasyonu (dolayımli) ve bireyin hem kendi emeği hem de bütün başka bireylerin emeği ve ihtiyaçlarının tatmini sayesinde tatmin bulması: İhtiyaçlar Sistemi

2. İhtiyaçlar Sisteminin içerdiği evrensel özgürlük unsurunun realitesi: Mülkiyetin yargı gücü vasıtasıyla korunması

⁷⁰ Keane, 1993, 67.

⁷¹ Savran, 1987, 141.

⁷² Savran, 1987, 99.

⁷³ Keane, 1993, 67-68.

3. İlk iki sistemdeki olağanlık kalıntılarına karşı alınan tedbirler ve özel menfaatlerin kamu yönetimi ve özel korporasyonlar vasıtasıyla, ortak menfaatler olarak korunması⁷⁴.

Hegel'e göre "ihtiyaç" sivil toplumdaki etiğin anahtar kavramını ve bu alandaki çelişmenin temel objesini oluşturur. İhtiyaç sistemi karşılıklı ilişkileri zorunlu kılar. Karşılıklı doyum sağlamak ve kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için birey başkalarını bir araç olarak kullanır ve onlarla yarışır. Dolayısıyla ihtiyaç unsuru beraberinde zorunlu olarak bir "ihtirası" doğurur ve bu da sivil toplumda çatışma, güvensizlik, çekişme ve ayrılıklara yol açar. Yani sivil toplum, özel çıkar, farklılık ve çatışma alanı olur. Bu söylenenler ışığında ele alındığında sivil toplum devletin esaslı bir yönüdür. Geniş manasıyla ele alındığında devletin ekonomik yönüdür. Çünkü Hegel, ekonomik şirketleri ve dernekleri de sivil toplum başlığı altında toplamıştır⁷⁵.

Devlet aşamasına geçmeden önce Hegel'in ilk defa ortaya koyduğu toplumsal sınıflar kavramına değinilmesi yerinde olacaktır.

Hegel'in siyaset felsefesine yaptığı bir yenilik de toplumsal sınıfları kesin bir biçimde belirtmesidir. Çünkü ilk kez toplumsal tarihte bir düşünür, resmi bir biçimde bir toplumun bünyesindeki birbirinin tersi olan toplumsal sınıflardan söz etmekte ve onların bir sınıflamasını yapmaktadır⁷⁶. Ancak hemen belirtmeliyiz ki buradaki sınıf kavramı modern sosyolojik anlamdaki sınıf kavramıyla tam olarak örtüşmemektedir. Daha çok zümre anlamında kullanılabilir. Hegel bu sınıfları (zümre) şöyle açıklamaktadır:

İhtiyaçlar sistemi sınıflar farkını meydana getirir. Sınıfları kavramlarına göre üçe ayırabiliriz:

- 1.Cevhersel veya dolaysız sınıf (tarımsal),
- 2.Kendine dönük veya formel sınıf (endüstriyel),

⁷⁴ Hegel, 1991, 163.

⁷⁵ Hegel, 1991, 164.

⁷⁶Yenişehirlioğlu'na göre Hegel'in toplumsal sınıflama görüşü Marks'a büyük ölçüde hizmet etmiştir (Yenişehirlioğlu, Şahin, **Hegel Felsefesinde Birey- Toplum- Devlet İlişkisi**, Birey Toplum Yay, Ankara, 1985, s.158).

3.Evrensel sınıf (sivil hizmetliler sınıfı)⁷⁷.

Tüm bu sınıflar, sivil toplum içerisinde bulunan işin doğasını temsil etmektedirler. Hegel, çiftçi sınıfında ailesel yaşamın doğal bir tözselliğini (töz olma niteliğini) ve somut bir göstergesini bulmaktadır. Çünkü bir tek bu sınıf kendi yapısında dolaysız bir biçimde kendisinin somut evrenselliğine sahiptir. Oysa evrensel sınıf, özgül işlevince belirginleşmektedir; yani kendisi için evrenseli geliştirmektedir. Bu sınıf devlet ve yurttaşların işleriyle uğraşmaktadır. Bunun yanı sıra Hegel, bu iki sınıfın arasına bir üçüncü sınıfı yerleştirmekte ve onu "Endüstriyel sınıf" diye adlandırmaktadır. Bu sınıf temelde özel olana yönelmiştir. Onu ötekilerden ayıran loncalardır (corporation). İşte, Hegel bu sınıfları modern bir toplum içindeki somut gerçeklikler olarak kabul etmekte ve onların her birinin içinde sivil toplumun gerçekleşmesini ve örgütlenmesini öngörmektedir⁷⁸.

Objektif ahlakın üçüncü aşaması devlettir. Hegel, aile ve sivil toplumun (burjuva toplumunun) en yüksek safhada birleştikleri mevki olarak devleti görmektedir⁷⁹ ve devlet (political state) olarak modeli hazır: Prusya Devleti⁸⁰.

Devletteki birleşme, Rousseau'nun bahsettiği tarzda "genel çıkar" şeklinde tekrar görülür. Başka bir ifadeyle, devlete geçişte bütün öznel çıkar ve istekler genel çıkar lehine dönüşmektedir:

Emeğin ve ihtiyaçların tatmininin bu bağımlılığı ve karışıklığı içinde, sübjektif tamah, bütün öteki insanların ihtiyacının tatmininde bir hizmet halini alır. Yani burada sübjektif tamah, özel ile evrensel arasında mediasyona (dolayım) dönüşür; böylece, herkes kendisi için kazanır, üretir ve yararlanırken, aynı zamanda başkaları için kazanmış, üretmiş ve yararlanmış olur. Herkesi kendine tabi kılan bu karmaşık karşılıklı bağımlılıktaki zorunluluk herkese kendi kültür ve kabiliyetleriyle katılıp pay alma imkânını veren evrensel ve istikrarlı bir servettir. Böylece, herkes kendi hayatı

⁷⁷ Hegel, 1991, 169.

⁷⁸ Yenişehirlioğlu, 1985, 160; Hegel, 1991, 169-171.

⁷⁹ Copleston, Friedrich, "Hegel", **Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri** (Çev: Nejat Muallimoğlu), (ed: Maurice Cranston), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay, No: 93, İstanbul, 1995, s.107.

⁸⁰ Bumin, Tülin, **Hegel**, YKY, Ankara, 1998, s.154.

için güvenliğe kavuşurken, bir yandan da kendi emeği mediasyonu ile kazandığı şeyle genel serveti korur⁸¹.

Devlet aşamasında, yurttaşlar bir dayanışma duygusuyla birbirleriyle işbirliği yaparlar. Diğergâmlık ruhu içinde devlet büyük bir aile gibidir. Devletin bağı vatanseverliktir⁸². Sonuçta bireyler, bireysel çıkarlarını devletin çıkarları için feda ederler. Yani devletin ahlaki talepleri birey çıkarını aşar: Hegel bu konuda 3 örnek sunar:

1. Vergilendirme: Devlet bireyin malını alır.
2. Ölüm cezası: Devlet bireyin sadece malını değil canını da alır.
3. Askerlik hizmeti⁸³.

Hegel'in Devleti Hobbes'ta olduğu gibi, sürekli bir savaş halinin yad-sınması olmadığı gibi, Locke'ta ki gibi doğal toplumun koruyucusu ve tamamlayıcısı da değildir. Hegel devleti daha çok sivil toplumun çatışan unsurlarını içine alan, muhafaza eden ve bunlardan daha fazla düzeyde bir ahlaki varlığı sentezleyen yeni bir uğrak olarak kavramaktadır. Devlet, toplumun birliğini temsil etmektedir; artık sivil toplum korunmuş ve aşılmıştır. Devlet, sivil toplumda ortaya çıkan adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri tamir etmek için müdahalede bulunabilir⁸⁴.

Ailedeki birlikle devletteki birliği karşılaştırsak, ailedeki birlik ile devletteki birlik arasında büyük farklar olduğunu görürüz. Ailenin bireyleri, kendi çıkarları peşinde koşan ayrı ayrı fertler değil, tamamen bir bütünün üyeleri olarak vardır. Eğer her fert kendi çıkarları peşinde koşar ve hürriyetini korumak için de hukukî bir sistemde bir araya gelirse sivil toplum kavramı gerçekleşmiş olur⁸⁵.

Sonuç olarak Hegel, toplum yapısını aile, sivil toplum ve devlet olarak üç ayrı ama birbirine bağlı bir bağlam içinde ele almaktadır. Bu üç ayrı yapının en üstüne devlet erkini yerleştirmektedir. Çünkü amaç, devleti sivil toplumun çıkarları karşısında korumaktır. Salt bu nedenle dev-

⁸¹ Hegel, 1991, 168.

⁸² Arnhart, 2005, 269-270.

⁸³ Arnhart, 2005, 373.

⁸⁴ Keane, 1993, 72.

⁸⁵ Copleston, 1995, 107.

leti sivil toplum ya da burjuva toplumunun⁸⁶ feodal toplum düzeninden sınırlı sanayileşen kapitalist toplum düzenine yani burjuva toplum modeline, krallık koruyuculuğu altında bir geçiş vardır. Öte yandan Hegel'in siyaset ve devlet felsefesinde devletin temsil ettiği ve sunduğu etik-ahlaksal bütünlükle burjuvazinin kendi öz çıkarı olarak sunduğu şey arasında bir uzlaşma, örtüşme ve bağdaşma vardır⁸⁷. Böylece burjuvazinin varlığı devletçe savunulmakta ve devlet varlığı içinde güvence bulmaktadır. İşte Hegel'de devletin en yüce ve temel görevi, sivil toplumda meydana gelecek anlaşmazlıkları gidermektir⁸⁸.

SONUÇ

Sözleşmeci düşünürlerde sivil toplum, doğa halinden kurtuluşun sonucunda uygar topluma geçişte insan eliyle gerçekleşen toplumsal sözleşmede anlam kazanmıştır. Kamusal alanda gerçekleşen sözleşme neticesinde ortaya çıkan siyasal toplumun kendisi sivil topluma işaret etmektedir. Sivil toplumun temel işleyiş kuralları insan doğasının uzantısı olan normlara göre oluşmuştur. Ancak bu eylemleri yapan hep erkeklerdir. Doğalarına bağlılıklarını sürdüren kadınlar da "toplumsal sözleşme" yerine "evlilik sözleşmesi" gerçekleştirerek özel alanda gerçekleşen aile yaşamı ile yetinmek durumundadırlar⁸⁹. Bu durum doğa hukukçularının ya da sözleşmecilerin "Eski Yunan"a döndüklerinin, hep dayanaklarının "Eski Yunan" olduğunu göstermektedir.

Hegel'e geldiğimizde sivil toplum kavramı bir anlam değişikliğine uğrayarak ilk anlamından uzaklaşmış ve bir anlam kayması sonucunda devlet/sivil toplum dikotomisindeki yerini almıştır. Hegel, toplum yapısını aile, sivil toplum ve devlet olarak üç ayrı yapıda ele almıştır. Sivil toplum çıkarların ön planda olduğu burjuva toplumu öncesi bir toplumdur. Hegel, sivil toplumun üstüne devlet erkini yerleştirmiştir. Hegel'de devletin en yüce ve temel görevi, sivil toplumda meydana gelecek anlaşmazlıkları gidermektir. Sonuçta, Hegel'in sivil toplumu artık "doğa Felsefecileri"nin bir doğal toplumu değil ama Marks öncesi bir kavram-

⁸⁶ Hegel'e göre sivil toplum ancak burjuva toplumu olabilir.

⁸⁷ Yenişehirlioğlu, 1985, 160-162.

⁸⁸ Keane, 1993, 71.

⁸⁹ Çaha, 1996, 28.

dır. Daha sonra bu kavram devlet/sivil toplum dikotomisi olarak Marks'ın çalışmalarına öncülük edecek ve dikotomik yaklaşım egemenliğini sürdürecektir. Böylece Marksist terminoloji tarafından işlenmeye başlanan sivil toplum kavramı bir başka anlamda karşımıza çıkmıştır. Devlet dışında ticaret ve sanayi sektörü anlamındadır. Devletten tamamen ayrılmış olan sivil toplum, çeşitli çıkar çevrelerinin özgürce örgütlenebildikleri, haklarını özgürce arayabildikleri açık toplum demektir. Sivil toplum çeşitli grupların, çeşitli emek ve sermaye gruplarının dernekler, sendikalar, vakıflar ve siyasal partiler olarak örgütlenebildikleri ve kendi mesleki ya da siyasal çıkarlarını, grup çıkarlarını özgürce arayabildikleri bir uzlaşma rejimidir.∇

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları Mehmet Ali ve Levent Köker-Cemal Baki Akal, 1994, **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Yay, Ankara.
- Akal, Cemal Bali, 1990, **Sivil Toplumun Tanrısı**, Afa Yay, İstanbul.
- Aksoy, Hüsnü, 1994, **Devlet ve Demokrasi**, Yön Yay, Ankara.
- Althusser, Louis, 1987, **Politika ve Tarih** (Çev: Alaaddin Şenel-Ömür Sezgin), V Yay, Ankara.
- Arnhart, Larry, 2005, **Siyasî Düşünce Tarihi**, (Ç: A. Kemal Bayram), Adres Yay, Ankara.
- Ben-Amittay, Jacob, 1983, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Savaş Yay, Ankara.
- Bobbio Norberto & Jacques Texier, 1982, **Gramsci ve Sivil Toplum** (Çev: Arda İpek & Kenan Somer), Ed: Erhan Göksel, Say Yay, Ankara.
- Bumin, Tülin, 1998, **Hegel**, YKY, Ankara.
- Cangızbay, Kadir, 1996, **Komprador Rejimin Anatomisi**, Öteki Yay, Ankara.
- Copleston, Frederick, 1991, **Felsefe Tarihi; Çağdaş Felsefe; İngiliz Filozofları** (Çev: Aziz Yardımlı), Cilt: 5, Bölüm Ab, İdea Yay, İstanbul.
- Copleston, Friedrich, 1995, "Hegel", **Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri** (Çev: Nejat Muallimoğlu), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., No: 93, Ed: Maurice Cranston, İstanbul.
- Çaha, Ömer, 1996, **Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın**, Vadi Yay, Konya.
- Çubukçu, Aydın, 1994, "Sivil Toplum Kavramı ve Gramsci", **Özgürlük Dünyası**, No: 165, Ankara.

- Ferhad, İbrahim ve Heidi Wedel, 1992, **Ortadoğu'da Sivil Toplum Sorunları** (Çev: Erol Özbek), İletişim Yay, İstanbul.
- Hegel, George Wilhelm Friedrich, 1991, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri** (Çev: Cenap Karakaya), Sosyal Yay, İstanbul.
- Keane, John, 1993, **Sivil Toplum Ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar** (Çev: Erkan Akın), Ayrıntı Yay, İstanbul.
- Kuçuradi, İonna, 1998, "Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar", **Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul.
- Mahçupyan, Etyen, 1997, **İdeolojiler ve Modernite**, Yol Yay, İstanbul.
- San, Coşkun, 1994, "Demokratik Siyasal Kültür ve İnsan Hakları", **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 16, Ankara.
- Rousseau, Jean Jack, 2004, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine**, (Çev:Hakan Zengin), Morpa Kültür Yay, İstanbul.
- Sarıbay, Ali Yaşar, 1994, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İletişim Yay, İstanbul.
- _____, 1998, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, Der: E. Fuat Keyman-Ali Yaşar Sarıbay, Vadi Yay, Ankara.
- Sarıca, Murat, 1980, **100 Soruda Siyasî Düşünce Tarihi**, Gerçek Yay, İstanbul.
- Savran, Gülnur, 1987, **Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel ve Marx**, Alan Yay, İstanbul.
- Şenel, Alaaddin, 1973, **Kamu Hukuku ve Devlet Teorileri Ders Notları**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi, Ankara.
- _____, 2002, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim-Sanat Yay, Ankara.
- Turan, İlter, 1998, "Dünya'da ve Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi", **Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul.
- Watkins, J.W.N, 1995, "Thomas Hobbes", **Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri** (Çev: Nejat Muallimoğlu), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., No: 93, Ed: Maurice Cranston, İstanbul.
- Yenişehirlioglu, Şahin, 1985, **Hegel Felsefesinde Birey-Toplum-Devlet İlişkisi**, Birey Toplum Yay, Ankara.

